

آزاد اندیشی و آزادی بیان

محمود حکمت‌نیا

www.ketab.ir



پژوهشکده علوم اجتماعی و انقلاب
دانشگاه آزاد اسلامی



پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی
دانشگاه آزاد اسلامی

آزاداندیشی و آزادی بیان

محمود حکمت‌نیا

استاد تمام پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

نشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۹

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

قیمت: ۴۴۰ تومان

طراح جلد: مهسا یمان‌نوی نجفی

چاپ و صحافی: ...

سرشناسه: حکمت‌نیا، محمود، ۱۳۴۲.

عنوان و نام پدیدآور: آزاداندیشی و آزادی بیان / محمود حکمت‌نیا.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۴۴۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰-۱۰۸-۴۷۵-۱

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: آزادی بیان.

موضوع: Freedom of Expression.

موضوع: آزاداندیشی.

موضوع: Free Thought.

موضوع: آزادی بیان -- ایران.

موضوع: Freedom of Expression-- Iran.

موضوع: آزاداندیشی -- ایران.

موضوع: Free Thought-- Iran.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۳۳۲/۰۸۵۳

رده‌بندی دیویی: K ۳۲۵۳

شماره کتابشناسی ملی: ۵۹۶۱۸۸۹

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۲۴۸، تلفن: ۶۴۱۷۵۶۷۰

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۳	پیشگفتار
۱۷	مقدمه
۳۳	فصل نخست: موضوع‌شناسی و رویکردهای معرفتی
۳۳	مبحث اول: موضوع‌شناسی
۳۴	گفتار اول: مفهوم و اهمیت بیان
۳۶	الف) رفتار شبه بیان غیراجتماعی
۳۸	ب) رفتار شبه بیان اجتماعی
۳۹	ج) بیان گفتاری و رفتاری با قصد
۴۰	گفتار دوم: ویژگی‌های بیان
۴۷	گفتار سوم: عوامل اثرگذار در حکم و سطوح بیان
۵۱	گفتار چهارم: عناصر بیان و تعیین عنصر محوری در آزاد بیان
۵۱	الف) عناصر بیان و کارکردهای آنها
۵۶	ب) عنصر محوری در آزادی بیان
۵۶	۱. پیام
۵۷	۲. گوینده
۵۷	۳. شنونده
۵۹	۴. ارتباط
۶۴	گفتار پنجم: آزادی پایه در بسته آزادی‌های مردم

۶۵.....	الف) آزادی پایه به لحاظ نظری
۶۵.....	۱. آزادی بیان
۶۶.....	۲. آزادی اندیشه
۶۸.....	۳. آزادی ارتباط
۶۹.....	۴. آزادی عقیده
۷۲.....	۵. آزادی دین
۷۵.....	ب) آزادی پایه به لحاظ حقوقی
۷۹.....	مبحث دوم: رویکردهایی در آزادی بیان
۸۲.....	گفتار اول: رویکردهای معرفتی
۸۳.....	الف) رویکرد تجربه گرایی
۸۴.....	ب) رویکرد عقل گرایی
۸۷.....	ج) رویکرد اده - کیمانه
۸۹.....	گفتار دوم: رویکرد ارزشی و پدیدگرا
۹۴.....	جمع بندی
۹۵.....	فصل دوم: مبانی و ادله آزادی بیان
۹۹.....	مبحث اول: مبانی فلسفی
۱۰۰.....	گفتار اول: استقلال، حق زندگی کردن و کرامت انسان
۱۰۰.....	الف) استقلال و خودمختاری انسان
۱۰۵.....	ب) حق زندگی کردن
۱۰۶.....	ج) کرامت انسان
۱۰۹.....	گفتار دوم: بازار ایده ها
۱۲۰.....	گفتار سوم: نظریه آزادی
۱۲۲.....	گفتار چهارم: تعیین سرنوشت و حکومت بر خود
۱۲۴.....	گفتار پنجم: قرارداد اجتماعی
۱۲۷.....	گفتار ششم: مردم سالاری
۱۳۰.....	گفتار هفتم: ارزش توازن
۱۳۲.....	گفتار هشتم: ارزش تفحص در امور عمومی
۱۳۳.....	گفتار نهم: مضار دل سردی ناشی از فقدان آزادی

گفتار دهم: شیب لغزنده	۱۳۵
گفتار یازدهم: اصل بنیادین ارتباط	۱۳۷
گفتار دوازدهم: عدم اعتماد به دولت به تصمیم‌گیری صحیح	۱۳۹
گفتار سیزدهم: آزادی بیان لازمه گفت‌وگو عمومی	۱۴۰
گفتار چهاردهم: آزادی بیان به مثابه کالای عمومی	۱۴۱
مبحث دوم: مبانی و ادله آزادی بیان در نظام معرفتی اسلام	۱۴۳
گفتار اول: گزاره‌های حکمی بیان	۱۴۳
الف) ارزش ذات بیان	۱۴۳
ب) ارزش قلم و نوشتن	۱۴۹
ج) اهمیت و ارزش‌مندی علم	۱۵۲
د) پدیده انتخاب	۱۵۵
هـ) منع استبداد و ظلم	۱۵۹
و) انحصار قلم یا استلزامی نهادهای اجتماعی	۱۶۲
۱. شورا	۱۶۲
۲. بیعت	۱۶۵
گفتار دوم: ادله تشریعی آزادی بیان	۱۶۸
الف) اصل اباحه	۱۶۹
ب) استناد به گزاره‌های حکمی	۱۷۰
ج) دلیل خاص	۱۷۱
د) تراجم	۱۷۱
هـ) دفع افسد به فاسد	۱۷۲
جمع‌بندی	۱۷۴
فصل سوم: سنخ‌شناسی آزادی بیان و ارکان آن	۱۷۵
مبحث اول: سنخ‌شناسی آزادی بیان	۱۷۵
گفتار اول: ابزاری یا استقلالی‌بودن آزادی بیان	۱۷۵
گفتار دوم: اصیل یا اشتقاقی‌بودن آزادی بیان	۱۸۰
گفتار سوم: مصداق‌بودن یا عنوان‌بودن آزادی بیان	۱۸۳
گفتار چهارم: آزادی بیان و نسبت آن با حق‌الناس و حق‌الله	۱۸۵

۱۸۹	گفتار پنجم: سیاسی یا حقوقی بودن آزادی بیان
۱۸۹	الف) دیدگاه‌های سیاسی آزادی بیان
۱۸۹	۱. دیدگاه اول: تعهد اجتماعی به حمایت
۱۹۱	۲. دیدگاه دوم: آزادی بیان به مثابه جایزه سیاسی
۱۹۴	ب) دیدگاه حقوقی آزادی بیان
۱۹۵	گفتار ششم: تحلیل درونی آزادی بیان
۲۰۱	مبحث دوم: ارکان آزادی بیان
۲۰۱	الف) راول: دارنده حق
۲۰۸	گفتار هفتم: متعلق آزادی بیان و مکان ارائه آن
۲۰۸	الف) آزادی بیان و محتوا
۲۱۰	ب) آزادی بیان در آزادی بیان
۲۱۲	ج) مکان آزادی بیان
۲۱۵	گفتار سوم: نسبت آزادی بیان (من علیه الحق)
۲۱۵	الف) تفکیک حقوقی و منفی و نقش آن در وظیفه دولت
۲۲۴	ب) تفکیک حقوق مبیعی بر منافع خد و نفع دیگران و اثر آن بر وظیفه دولت
۲۲۷	ج) الگوی حمایت دولت از آزادی بیان
۲۲۷	۱. الگوی سه هسته‌ای
۲۲۷	الف) الگوی اسبیرن ایده
۲۳۰	ب) الگوی سه گانه هنری شو
۲۳۲	۲. الگوی چهار هسته‌ای
۲۳۳	۳. الگوی پنج هسته‌ای
۲۳۶	گفتار چهارم: واسطه در بیان و وظایف آن
۲۴۰	جمع‌بندی
۲۴۱	فصل چهارم: حدود آزادی بیان
۲۴۵	مبحث اول: مبانی محدودیت آزادی بیان
۲۴۶	گفتار اول: عدوان
۲۵۱	الف) اضرار به دیگری و دفع ضرر محتمل
۲۶۲	ب) ایذای دیگری

■ پیشگفتار ■

در پی ویرایی انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مرقی اسلام، به عنوان مافوق حجاب بخش، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات اسلام، از سوی سبب داری و خودباوری ملت های مسلمان شد، از دیگر سو باعث نمیدان شدن سست پایگی مسلک ها و مکاتب بشر ساخته و نظام های مبتنی بر آنها در میان دیگر ملل گشت.

بایستگی بسط تحقیق و مطالعه متقن و منجم، نظریه پردازی و نوآوری در زمینه مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعه فکری»، به راخته شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی بخش و نیز لزوم آسیب شناسی فرهنگی، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه های موهوم و موهون از ساحه قدسی آن و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل کرده و نخبه ها، از آن کشور، تأسیس نهاد علمی پژوهشی ممحض و کارآمدی را فرض می نمود به اعضای ضرورت های پیش گفته، حسب الامر رهبر فرهیخته انقلاب اسلام از آن الله العظمی خامنه ای (مد ظله العالی) و با تلاش و تدبیر آیت الله علی اکبر رشاد، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان نهادی علمی فکری، دانشگاهی - حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیت حقوقی مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین پژوهی»، «نظام های

اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف مذکور در اساسنامه مصوب خود، فعالیت می‌کند. پژوهشکده نظام‌های اسلامی که مشتمل بر پنج گروه علمی «اخلاق»، «اقتصاد»، «سیاست»، «فقه و حقوق اسلامی» و «مدیریت اسلامی» است، در جهت تحقق اهداف ذیل فعالیت می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و

مدیریتی اسلام.
۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و آرایه الگویی کاربردی در قلمرو آن؛

۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانی به متوبیان امور و بترسازي برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
۴. تحقیق در باب این مسأله، انگیزه‌گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛

۵. پاسخ‌گویی به شبهات مطرح در باب فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛
۶. شناخت و نقد علمی مکاتب و نظامات معارض.

پژوهش پیش‌رو که از جمله دغدغه‌های دانشکده آزاد اسلامی و مورد نظر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی می‌باشد، با دستکاری و حمایت آنها از سال ۱۳۹۴ در دستور کار قرار گرفته است؛ زیرا محرک‌ترین عنصر برای پیشرفت هر کشور فراهم شدن فضای آزاداندیشی و گفت‌وگوهای عالمانه و همراه با رعایت ضوابط حقوقی و اخلاقی است. بدون آزاداندیشی در بسیاری موارد حقیقت پنهان می‌ماند و در جهت‌گیری‌های اجتماعی منافع و مصالح عمومی مغفول واقع می‌شود. حقوق و نظام حقوقی نسبت به این موضوع بی‌تفاوت نیست و با محور قرار دادن آزادی بیان می‌کوشد زمینه حداکثری برای امنیت‌خاطر را برای گفت‌وگو فراهم آورد. مقوله آزادی بیان در بستر مطالعه‌های عمیق فلسفی، اخلاقی، سیاسی و اجتماعی شکل گرفته و در همان مطالعات با حدود اخلاقی و

حقوقی روبه‌رو شده است. افزون بر این نهادهای پیرامونی آزادی بیان جایگاه آن را در نظام حقوقی روشن‌تر و دقیق‌تر کرده است. همچنین ساختارهای حقوقی و سیاسی کشورها در استفاده از آزادی بیان تجربه‌های ارزشمندی در اختیار جهان امروز قرار داده است. اکنون آنچه برای فضای علمی و فرهنگی ایران ضرورت دارد، ارایه یک مطالعه عمیق و چند جانبه از آزادی بیان است تا بتوان با دقت بیشتر فضای آزاداندیشی کشور را ارتقا بخشید.

محقق پژوهش پیش‌رو جناب آقای دکتر محمود حکمت‌نیا استاد تمام پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی است. وی که سوابق پژوهشی ارزشمندی درباره مالکیت فکری، فلسفه حقوق و برخی زمینه‌های دیگر دارد، کوشیده است با ارایه منظرهای حقوقی با تحلیل موضوعی بیان به مبانی فلسفی، حکمی و ادله شرعی آزادی بیان پرداخته، با ارائه حدود آن نسبت دولت را با آزادی بیان روشن و ساختارهای حقوقی کشورها را نسبت به این مقوله ترسیم کند.

تحقیق پیش‌رو با همکاری آقای دکتر مهدی معلی و بخش‌هایی از آن با همکاری آقای احمد احسانی فرجام شده است. نامبردگان نیز از محققانی هستند که در زمینه حقوق تحقیقات ارزشمندی انجام داده‌اند. این پژوهش در جلسات گوناگون در دانشگاه آزاد و پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی مورد ارزیابی و نقد اندیشمندان و استادان گرانقدری هستند. حج اسلام آقایان محمد جواد ارسطا، داوود فیرحی، حسن علی علی‌اکبریان، جعفر نمایی، امیرعلی لطفی، مسعود فیاضی، غلام‌رضا پیوندی، سید محمد مهدی غم‌مهر، سیدحسام هدایتی قرار گرفته است. افزون بر این متن تحقیق به وسیله محقق برای مطالعه تقدیم استادان شد و هر یک نکاتی ارزشمند ارایه داده‌اند. در اینجا به ویژه رئیس کمیسیون حقوق بشر اسلامی جناب آقای محمد حسن ضیایی فر که متن را از دید بحث‌های حقوق بشر مطالعه کرده و نکاتی ارایه دادند، تشکر می‌شود.